

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI FANINI O'ZLASHTIRISHDA SEMIOTIK YONDASHUV SHAKL, METOD VA VOSITALARI

A.S.Abdusamatov

**Termiz iqtisodiyot va servis universiteti,
"Pedagogika" kafedrası dotsenti,
pedagogika fanlari falsafa doktori**

Sevara Rajabali qizi Primkulova

**Termiz iqtisodiyot va servis universiteti,
Ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi
(Boshlang'ich ta'lim) yo'nalishi magistranti
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14672089>**

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ona tili va o'qish savodxonligi fanini o'zlashtirishda semiotik yondashuvning shakl, metod va vositalari haqida umumiy ma'lumot yoritib berilgan. Bundan tashqari ularga mos ravishda namuna va misollar ham keltirib o'tiladi.

Kalit so'zlar: Semiotik yondashuv, ikona, indeks, simvol, strukturalizm, post strukturalizm, hermenevtika, diskurs tahlili, Ferdinand de Sossyur

Semiotik yondashuv — belgilar va ularning tizimlarini o'rganadigan nazariy yo'nalish bo'lib, tilshunoslik, adabiyotshunoslik, madaniyatshunoslik, va boshqa sohalarida keng qo'llaniladi. Semiotik yondashuv har qanday ta'lim darajasida foydalanish imkoniyatlari mavjudligi tufayli katta ahamiyatga ega. Bu har bir shaxsning semantik sohasi va ular uchun ochiladigan madaniyat olami o'rtasida samarali, o'zaro ta'sir o'tkazish imkonini beradi [6]. Semiotik yondashuv ishora tizimlari bilan ishlash bo'yicha bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni shakllantirishning uslubiy asosi sifatida o'quvchining ham, o'qituvchining ham o'zlashtirishi uchun juda muhim hisoblanadi. O'qitishda semiotik yondashuvdan foydalanishga asoslangan fanlararo integratsiya madaniy makonda timsollar mavjudligining umumiy uyg'un manzarasini namoyish etadi va turli fan sohalarini integratsiyalash orqali kadrlar tayyorlashning nazariy va empirik asoslarini boyitish imkonini yaratadi [7]. Semiotik yondashuvda ko'p turli belgilar shakllari o'rganiladi. Asosiy shakllari:

Ikona: O'zi ifodalagan narsaga o'xshashlikka asoslangan belgilar (masalan, rasm, piktogrammalar). Semiotikada "ikona" so'zi belgilovchi narsa va uning belgilangan ma'nosi o'rtasida o'xshashlik borligini anglatadi. Bu tushuncha Charlz Sanders Pirsning semiotik nazariyasiga asoslanadi. U o'zining "Logic as Semiotic: The Theory of Signs" asarida belgilarning uch asosiy turi: indeks, ikon va simvol sifatida ajratadi [1]. Ikona - o'xshashlik orqali ma'no ifodalovchi belgidir. Bunda belgining shakli yoki tashqi ko'rinishi belgilayotgan ob'yekti bilan o'xshashlik xususiyatiga ega bo'ladi. Masalan, suratlarda ko'rinishdagi narsaning aniq o'xshashligi aks ettirilgan bo'lib, bu surat ikona rolini o'ynaydi.

Ikona belgilarga misollar:

Yo'l belgilari: Masalan, piyodalar o'tish joyini belgilaydigan belgi odatda yo'lakda ketayotgan odamni ko'rsatadi. Portretlar va rasmlar: Taniqli odamlarning portretlari yoki hayvonlarning suratlari ham ikonaga misol bo'la oladi. Semiotik yondashuvda ikonalar orqali tushuntiriladigan belgilar turli madaniy va ijtimoiy kontekstlarda ham ishlatiladi. Bu belgilarni tushunish bir xil emas, chunki ma'no berish jarayoni madaniyat va shaxsiy tajriba bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Shunday qilib, ikona belgilari semiotikada juda muhim va ulardan ko'plab maqsadlarda, ayniqsa vizual kommunikatsiyada keng foydalaniladi.

Indeks: Narsa yoki hodisani bilvosita ifodalovchi belgi. Masalan, tutun yong'inni anglatishi mumkin. Bu yondashuvda indeksiy belgilash ob'yekt bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'langan bo'lib, narsa yoki hodisaga ishora qilish orqali anglashiladigan ma'no beradi.

Indeks belgilarga misollar:

Oyoq izlari: Oyoq izi inson yoki hayvonning bu yerda bo'lgani haqida belgi beradi. Termometr: Termometrning ko'rsatayotgan raqamlari haroratning o'zgarishiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lib, u indeks sifatida haroratni bildiradi. Shamolning yo'nalishi: Daraxtlarning shamol yo'nalishi bo'yicha egilishi yoki bayroqlarning qaysi yo'nalishda hilpirashi shamolning yo'nalishi haqida ma'lumot beradi. Qon bosimi yoki yurak urish ritmi: Tibbiyotda qon bosimi yoki yurak urish ritmlari insonning sog'lig'i holati haqida to'g'ridan-to'g'ri ma'lumot beradi va indeksiy belgi sifatida ishlaydi. Indekslar ko'pincha kundalik hayotda bizning voqea va hodisalarga munosabatimizni aniqlashda muhim rol o'ynaydi, chunki ular to'g'ridan-to'g'ri tajriba asosida shakllangan belgilardir. Semiologik tahlilda indeksiy belgilarning ahamiyati shundaki, ular orqali insonlar va ularning atrofidagi voqelik o'rtasidagi sababiy bog'lanishlarni anglash imkoniyati yaratiladi.

Simvol: Mavhum tushunchalarni ifodalovchi belgi bo'lib, u kelishuv asosida ma'no anglatadi (masalan, bayroq yoki madaniy ramzlar). Semiotikada simvol – belgilovchi va belgilangan narsa o'rtasida kelishilgan yoki madaniy jihatdan shakllangan aloqa orqali bog'liq bo'lgan belgi turidir. Simvolning ma'nosi bevosita o'xshashlik yoki sababiy aloqa orqali anglashilmaydi; aksincha, bu ma'no madaniyat yoki an'analar asosida kelishilgan tarzda shakllangan.

Simvol belgilariga misollar:

Bayroqlar: Bayroqlar millatlarni ifodalovchi simvolik belgilar bo'lib, har bir rang va belgi mamlakatning qadriyatlari yoki tarixini anglatadi. Yozuv: Harf va so'zlar o'zlari ifodalamoqchi bo'lgan narsa bilan to'g'ridan-to'g'ri o'xshashlikka ega emas, lekin ular simvol sifatida ma'lum bir ma'noni anglatadi

Semiologik yondashuvda simvolning ahamiyati

Simvol belgilar tili va madaniyatning ajralmas qismi hisoblanadi, chunki ular orqali ma'no va tushunchalarni ifodalash osonlashadi. Bu belgilar insonlar o'rtasida kelishilgan tarzda muloqot o'rnatish imkonini beradi. Shu bois simvollarning ma'nosini tushunish ko'pincha til, tarix, va madaniyatni o'rganishni talab etadi.

Semiotik yondashuvda qo'llaniladigan metodlar

J.G'. Zokirov muallifligidagi "Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida semiotik metodlarni qo'llash" nomli maqolasida semiotik metodlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining fikrlash va analiz ko'nikmalarini rivojlantirishida juda ahamiyatli ekanligi bayon etilgan[2].

Semiotik yondashuvda qo'llaniladigan asosiy metodlar quyidagilar:

Strukturalizm: Belgilar va ularning tizimini ichki tuzilishi orqali tahlil qilish. Strukturalizmga ko'ra, belgi tizimining ma'nosi tizimdagi o'rni va boshqa belgilar bilan munosabatida shakllanadi. Semiotik yondashuvda strukturalizm metodi madaniy va tilshunoslik belgilarini tahlil qilish uchun qo'llaniladigan muhim usullardan biridir. Strukturalizm metodi orqali inson tafakkuri va madaniy tushunchalarni o'rganishda ularning ichki tuzilishi, o'zaro aloqalari va tizimli bog'liqligi o'rganiladi. Bu metod XX asrda tilshunos Ferdinand de Sossyur asos solgan va keyinchalik antropologiyada, adabiyotshunoslikda, psixologiyada va boshqa ijtimoiy

fanlarda keng qo'llanilgan. Ferdinand de Sossyurning "Notes on Semiology" ya'ni "Semiologiya bo'yicha izohlar" asarida til tizimini belgi va ramzlarning birligi sifatida o'rganish tushunchalari keng tasvirlangan[3].

Post-strukturalizm: Ma'no doimiy emas, kontekstga qarab o'zgarishi mumkin, degan qarashga asoslanadi. Bu yondashuvda ma'nolar ko'p qavatli va o'zgaruvchan deb qaraladi. Semiotik yondashuvdagi post-strukturalizm metodi strukturalizmning ma'noni izlash tamoyillariga tanqidiy yondashadi va uning chegaralarini kengaytirishga qaratilgan. Post-strukturalizm XX asrning ikkinchi yarmida, asosan fransuz faylasuflari Jak Derrida, Mishel Fuko, Julia Kristeva va Roland Bartlar tomonidan rivojlantirilgan bo'lib, belgilar tizimi va ma'noni ifodalash jarayonlaridagi o'zgaruvchanlik va murakkablikka e'tibor qaratadi.

Hermenevtika: Belgilar va ularning ma'nolarini talqin qilishga asoslangan metod. Bu usulda belgilarni shaxsiy yoki madaniy tajribalar asosida talqin qilinadi. Semiotik yondashuvda hermenevtika metodi matn, belgi va ramzlarning ma'nosini talqin qilish jarayonini o'rganadi. Hermenevtika qadimiy yunon falsafasida paydo bo'lgan bo'lib, dastlab diniy matnlarni tushuntirish va tarjima qilish vositasi sifatida rivojlangan. Bugungi kunda hermenevtika semiotikada belgilar va matnlarning chuqur ma'nosini anglash uchun qo'llaniladi. Uning asosiy vazifasi belgilar va ramzlarning yashirin yoki noaniq ma'nolarini aniqlashdir.

Diskurs tahlili: Til va belgilar tizimini ijtimoiy, madaniy va kontekstual jihatdan o'rganish. Bu usulda ijtimoiy mavzular va ularning semantik ta'siri o'rganiladi. Semiotik yondashuvdagi diskurs tahlili usuli til, matn, va belgilarni ijtimoiy va madaniy kontekstda tahlil qilishga qaratilgan. Bu metod orqali matn va nutqdagi ma'nolar qanday yaratilishi, tarqatilishi va tushunilishi o'rganiladi. Diskurs tahlili, asosan, ijtimoiy, siyosiy va madaniy jihatlar bilan bog'liq bo'lgan matnlarning qanday talqin qilinishini va qanday ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishini tahlil qiladi. Diskurs tahlili fransuz faylasufi Mishel Fuko, Jeyms Jiy va Norman Ferkloou kabi tadqiqotchilar tomonidan rivojlantirilgan.

Semiotik yondashuvda qo'llaniladigan vositalar quyidagilar:

Belgilar tizimi: Matnlar, obrazlar, ranglar va shakllar orqali bildiriladigan ma'nolar tizimi. Semiotik yondashuvda belgilar tizimi - bu ma'lumot uzatish va kommunikatsiya jarayonini tushunishda asosiy vosita bo'lib, u til, tasvirlar, harakatlar, predmetlar va boshqa turli belgilarni o'z ichiga oladi. Semiotika belgilarni va ularning ma'nolarini tahlil qilish orqali ma'lumotni qanday uzatish, tushunish va yaratish jarayonlarini o'rganadi. B.H. Hasanov o'zining "Integativ yondashuv va semiotik vositalar" nomli maqolasida semiotik belgilar orqali tilning tuzilishini tushuntirish va matnlarni talil qilish usullari bayon etiladi. Shuningdek lingvistik qobiliyatlarni oshirish uchun semiotik xaritalar va belgilar tizimlaridan foydalanishni tavsiya etadi[4]. Bundan tashqari A.A.Abduqodirov muallifligidagi "Ona tili o'qitish metodikasi" kitobda ham semiotik belgilar va amzlar yordamida samarali daslar tashkil etish mumkinligi to'g'risida bir qancha ma'lumotlar berib o'tilgan[5]. Semiotik tizimlar har doim ijtimoiy va madaniy kontekstga bog'liq bo'ladi. Ularning qurilishi quyidagi asosiy jarayonlarga asoslanadi:

1. Kontekstual yondashuv: Har bir belgi o'z ma'nosini faqat ma'lum bir ijtimoiy, madaniy yoki tarixiy kontekstda oladi. Masalan, biror rang yoki so'zning ma'nosi turli madaniyatlarda farq qilishi mumkin.

2. O'zaro bog'liqlik: Belgilar tizimida har bir belgi boshqa belgilar bilan o'zaro bog'liq bo'ladi. Misol uchun, biror so'z o'z ma'nosini boshqa so'zlar yoki kontekst orqali oladi. Shuningdek, tasvirlar va boshqa grafik belgilar ham o'zaro aloqada bo'lishi mumkin.

3. Ko'p qatlamlilik: Semiotik tizimlar ko'p qatlamli bo'lishi mumkin, ya'ni har bir belgi bir necha ma'no qatlamini o'z ichiga oladi. Misol uchun, biror matn yoki rasm bir nechta ma'nolarni o'zida mujassamlashtirishi mumkin.

Bolalar ko'rish orqali bilimni yaxshiroq o'zlashtirishlari sababli, semiotik yondashuvni amalga oshirishda vizual belgilar, diagrammalar, ramzlar va piktogrammalardan foydalanish samarali natijalar beradi. Bunda grafik materiallardan foydalanish nafaqat o'quvchining tushunchalarini boyitadi, balki matn va ramzlar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi. Semiologiya yondashuvi bolalar savodxonligini oshiradi, ularda mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi. Bu yondashuv bolalarda ramzlar, belgilar va til birliklarini qamrab olish qobiliyatini shakllantiradi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining zamonaviy pedagogik ko'nikmalarini boyitadi. Semiotik yondashuv boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ona tili va o'qish savodxonligi fanini o'zlashtirishda muhim innovatsion mexanizm bo'lib, o'quv jarayonini samarali va qiziqarli qilishga xizmat qiladi. Bu usul nafaqat nazariy bilimlarni oshirishda, balki o'quvchilarda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega.

References:

1. Ch.S.Pirs. Logic as Semiotic: The Theory of Signs. AQSH. 1930.
2. J.G'. Zokirov. Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida semiotik metodlarni qo'llash."Journal of innovation, Creativity and Art", 2023.
3. Ferdinand de Sossyur. "Notes on Semiology". Jeneva, 1906-1911.
4. B.H. Hasanov "Integrativ yondashuv va semiotik vositalar". Pedagogik mahorat. 2022, No 5.
5. A.A.Abduqodirov "Ona tili o'qitish metodikasi". Toshkent, O'qituvchi, 2022.
6. Novoselov, V. G. Kasbiy ta'limning semiotik jihatlar / V. G. Novoselov // Sibir pedagogika jurnali. - 2015. - No 4. 86-89-betlar.
7. Chigareva D.V. Semiotik kompetentsiyaning o'ziga xosligi va uning madaniyatshunoslik talabalarining kasbiy ta'limidagi o'rni / D.V. Chigareva // Fan, madaniyat, ta'lim olami. - 2011. - 3-son (28). - 84-87-betlar.